

OLLI-PEKKA
HEINONEN

ELETÄÄN
ihmissiksi

YHTEISÖLLISTÄ VIISAUTTA
ETSIMÄSSÄ

TAMMI

Olli-Pekka Heinonen

ELETÄÄN IHMISIKSI

Yhteisöllistä viisautta etsimässä

TAMMI

HELSINKI

© OLLI-PEKKA HEINONEN JA TAMMI 2021

TAMMI ON OSA WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖTÄ

ISBN 978-952-04-2922-5

PAINETTU EU:SSA

SISÄLLYS

ELÄMME MERKITYKSELLISIÄ AIKOJA.....	9
1 MAAILMANKUVAN MATKASSA	18
Viisauden visaisuus	24
Kieli vie mennessään.....	30
Rikkomisen helppous	38
Paremmiin vai huonommin kuin koskaan?.....	44
2 MIKÄ ON ONGELMA?	53
Ihmisen mieli on koetuksella.....	64
Käsityksemme todellisuudesta on vaarallisen eriytynyttä.....	75
Ihmisten kokemus suhteellisesta eriarvoisuudesta on vahva.....	89
Kykymme hyödyntää luontoa on nopeampi kuin luonnon kyky toipua ja sopeutua muutokseen.....	91
Vaarallinen cocktail.....	98
3 MAAILMANKUVAMME 10 ILLUUSIOTA, JOTKA ESTÄVÄT MEITÄ TOIMIMASTA PAREMMIN.....	101
Systeemisen sokeuden illuusio: Kuvamme toimintaympäristömme luonteesta on virheellinen	109

Kontrollin illuusio: kontrollin ja oikean vastauksen imu ohjaa meitä	125
Kategorisoinnin illuusio: jakamalla osiin syntyy parempaa	134
Kilpailun kaikkivaltiuden illuusio: kilpailun ja tehostamisen logiikka pyörittää maailmaa	143
Muutoksenteon illuusio: muutos syntyy vallalla ja järjellä.....	154
Valmiin aikuisen illuusio: ”Me aikuiset nyt vain olemme tällaisia”	159
Ihmisen erillisyyden illuusio: ”luomakunnan herra” on erillään muista.....	163
Väitteellisen tiedon illuusio: tietämisen kapeus	167
Kaikki on suhteellista -illuusio: hierarkia, tasa-arvo ja ainutlaatuisuus.....	179
Aikajänteen illuusio: ajan ankara vaade	183
Illuusiot vievät ihmiskunnan ylikuntoon.....	188
4 YHTEEN TULEMISEN AIKAKAUSI	195
Tyhjän tilan viesti	196
Miten elää turvallista elämää epävarmassa maailmassa?	200
Miten luoda hyvään pyrkiviä yhteisöjä?	226
Miten pitää entistä moninaisempi yhteiskunta koossa?.....	240
Miten tukea muunkin kuin talouden globalisaatiota?	247
5 YHTEISÖLLISEN OPPIMISEN AIKAAN	256
Oppimisen transformaatio.....	266

Yhteisöllisen oppimisen prosessi kohti viisautta.....	272
Tolkun saaminen ja ymmärrys.....	277
Rakentavat dialogit ja moniarvoinen vuorovaikutus	280
Toimijuuden vahvistaminen	287
Uuden luomisen ja ihmettelyn taito	292
Systeemin ymmärrys	296
Reflektoivat käytännöt	302
6 OPPIMINEN ELÄMÄNTAPANA	308
7 OPPIMINEN YHTEISÖLLISENÄ OMINAISUUTENA ...	314
8 OPPIMINEN JOHTAMISENA	320
9 OPPIMINEN SELVIYTYMISKEINONA	325
10 MATKA KUKOISTAMISEEN ON YHTEINEN MATKA SISIMPÄÄMME	331
KIRJALLISUUS.....	341

ELÄMME MERKITYKSELLISIÄ AIKOJA

Ei ole todellista! Tämä lasteni suusta useasti kuulunut huu-dahdus on jäänyt kaikumaan mielessäni. Kun kerroin erikoi-sesta tapahtumasta tai sattui jotakin yllättävää, sama reaktio toistui, paino sanalla ”todellista”.

Huomaan entistä useammin kohtaavani tapahtumia tai uutisia, jotka eivät tunnu todellisilta – ja huomaan, että en ole tuntemukseni kanssa yksin. Mikä tässä ajassa on todellista? Miten tiedämme, mikä on todellista? Mihin voimme luottaa? Kenellä on auktoriteetti määrittää, mikä on todellista?

Koronakriisi on kietonut tulevaisuuden epävarmuuden viittaaan. Henkilökohtaisen vapauden rajoitteet ja fyysisen kanssakäymisen kiellot ovat osuneet ihmisen perustarpeisiin. Pitkään jatkuneena kokemuksena kyse on traumasta, oman elämän hallinnan menettämisestä. Traumasta toipuminen vie aikaa ja värittää suhtautumista tulevaisuuteen toivoa ja uskoa heikentäen. Epävarmuuden tunne tulee kulkemaan pitkään koronakriisin liudentumisen jälkeen kanssamme, ja jokainen uusi iso ja pienempikin kriisi palauttaa koronan muistot mieliin.

Mikään ei viittaa siihen, etteikö uusia yllättäviä ja odotta-mattomia tapahtumia olisi edessä. Maailma näyttää muut-taneen pysyvästi luonnettaan epälineaariseksi ja vaikeasti

ennakoitavaksi. Meidän on syytä varautua epävarmuuden aikaan.

Kehittyneistä yhteiskunnista löytyy edelleen suuri enemmistö, jonka mielestä voimme säilyttää elintasomme, jatkaa nykyisellä elämäntavalla ja silti välttää kivun, joka tulee osaksemme ilmastonmuutoksen, lajien sukupuuttokierteen ja luontokadon myötä. Itse en siihen enää usko. Jatkaminen nykyisellä elämän- ja ajattelutavalla tarkoittaa matkaa kohti ennakoimattomasti kohdattavaa kipua. Joko valitsemme miten ja millaisena sen otamme vastaan, tai se tulee hallitsemattomana kriisien vyörynä tuoden mukanaan myös poliittiset kriisit ja väkivaltaisuuudet.

Toisenlainenkin vaihtoehto on olemassa. Korona-aika on osoittanut, että tarpeen vaatiessa ihmiset ja ihmiskunta kykenevät muuttamaan periaatteitaan ja käytäntöjään, joita ehdittiin jo pitää pyhinä ja kiveen hakattuina. Kokemus auttaa kuvittelemaan, miten voisimme suunnata materialistista, rationaalisuuteen ja kilpailuun uponnutta länsimaista yhteiskuntaamme ja ajatteluamme muutamia asteita kokonaisvaltaisempaan ja paremmin ihmistä ymmärtävään suuntaan. Muutos toteutuu, kun me ihmisinä muutumme.

Aikaisemmin itsestään selvinä pidetyt asiat eivät ole olleet korona-aikana mahdollisia. Toisaalta poikkeusaika on raivannut tilaa ja vapautta normaaliarjen kehikosta. Koronakriisi on ollut välitilan kokemus kaikille, mahdollisuus ja haaste luoda identiteettiä entisen normaalin ja tulevan uuden välillä. Kyse ei ole ollut sukupolvikokemuksesta vaan ihmiskunta-kokemuksesta.

Kriisi ravistaa todellisuuttamme. Yhteiskunnan arvot ovat kokeneet tönäisyn, ja hakevat uutta asentoaan. Aikaisemmat strategiat ja budjetit ovat menneet uusiksi. Yhteiskuntasopimus on noussut päivitettävien asioiden listalle. Talou-

den ja hyvinvoinnin tilannekuva on poikkeuksellisen sumea, joko voittajiin ja häviäjiin näyttää kiihtyvän. Kortit jaetaan uudestaan.

Kun asiat ovat liikkeessä, myös oma sijaintimme muuttuu. Maailma ei ollutkaan sellainen kuin luulimme. Sopeudumme muuttuvaan ympäristöön määrittämällä itseämme uudestaan. Elämme merkityksellisiä aikoja.

Muistan isoäitini seuraamassa mustavalkoisesta televisiostaan Vietnamin sodan uutisointia putoavien pommien tulimerestä. Hänen huolensa oli, että pian sama todellisuus ulottuisi Eurajoen Irjanteen Mullilan kylän rauhaan. Lapsenakin jo tajusin, että nyt mummolla menevät television todellisuus ja oma arki sekaisin.

Maailma on tänään toisenlainen. Kansainväliset kriisit ulottuvat ja vaikuttavat nopeasti koko maailmaan. Wuhanin kaupungista liikkeelle lähtenyt virus tavoitti kuukausissa jokaisen maailman kolkkan, ja muutti todellisuutta kaikilla elämän sektoreilla. Yhdysvaltojen asuntolainoituksesta purkautunut finanssikriisi iski pitkäaikaisen loven Suomen kansantalouteen, vaikka ensin kuvittelimme pääsevämme kuin koira veräjältä.

Myös hyvät asiat liikkuvat nopeasti. #Metoo ja keskustelu etnisen taustan stereotyyppioista ovat tehneet näkyväksi alista-
via rakenteita kulttuurissamme ja synnyttäneet tervehdyttäviä prosesseja myös Suomessa. Lasten ja nuorten ilmastoteot ovat esimerkkien kautta levinneet ympäri maailman ja auttaneet purkamaan ilmastoahdistusta konkreettisin toimin.

Liikenteen ja tietoliikenteen leviäminen ja tihentyminen maailmanlaajuisesti, talouden ja tuotantoketjujen globalisoituminen sekä ihmisten liikkuvuuden lisääntyminen ovat tehneet meistä tiiviisti verkottuneita. Siitä seurannut keskinäisriippuvuuden lisääntyminen on tuonut kaikki samojen

haasteiden ja ilmiöiden äärelle. Koronaviruspandemia oli esimerkki paitsi pandemiasta myös niin sanotusta infodemiasta, jolloin suuri määrä informaatiota leviää pandemian tavoin nopeasti ja laajalle. Yhteen asiaan kytkeytyvää oikeaa ja väärää tietoa kohdistettiin ennen kokematon määrä jokaiselle ihmiselle kaikkialla maailmassa.

Median tarjonnan lisääntyminen ja sosiaalisen median jakamisen luonne ovat vaikuttaneet tapaan hahmottaa todellisuutta. Median monipuolistunut tarjonta ei ole tarkoittanut sen kysynnän monipuolistumista. Osin on käynyt päinvastoin; entistä laajemmasta tarjonnasta on mahdollista käyttää entistä kapeampaa osaa ja elää sen synnyttämän maailmankuvan rajoissa. Monimutkaista maailmaa voi paeta katsomaan haluamastaan avaimenreistä.

Miten saada tolkkua elämän menosta, olennaisista ja merkityksellisistä asioista? Miten säilyttää toimintakyky moninaisen ja kompleksisen muutoksen keskellä? Miten kyetä erottamaan, mihin asioihin itse kykenee vaikuttamaan ja mitkä ovat oman vaikutuspiirin ulkopuolella? Miten säilyttää henkinen eheys maailman sirpaloituessa ympärillä? Miten elää ihmisiksi omassa ajassamme?

”Kaikki virtaa, mikään ei pysy paikallaan”, sanoi filosofi Herakleitos jo yli kaksituhatta vuotta sitten. Aikamme usein toistettu kokemus on, että virran juoksu on nopeutunut. Kuljemme virran mukana, ja pelko kontrollin menettämisestä hetkellä millä hyvänsä vahvistuu. Virta ei vie vain yhteen suuntaan, vaan vetää välillä toisaalle ja vaihtaa taas suuntaa. Kykymme havainnoida virran matkaa heikkenee, kun yritämme pysyä pinnalla ja taistella vastaan. Oma tahtomme ei toteudu, kun virta vie.

Suomalaisen yhteiskunnankin arviointi on kuin joen virtauksen tarkastelua. Kaukaa katsoen joki soljuu rauhaisasti ja vakaasti. Olemme kansainvälisen ihailun kohde; kärjessä monessa vertailussa ja mallimaa siinä, miten asioita pitäisi hoitaa. Läheltä aistien kuva on toinen; pärskeitä ja kuohuja näkyy, pisaroita lentää, ja kierteet ja virtaukset kulkevat moneen suuntaan. Molemmat kokemukset ovat totta, ja toinen ei oikeuta toisen sivuuttamista.

Lähikuvan synnyttämä huoli on ollut minulle merkityksellisempi. Asenne saattaa olla perua 1990-luvun alusta, jolloin käytännössä suoraan yliopistosta valmistumisen jälkeen pääsin seuraamaan aitiopaikalta Suomen valtiontalouden horjahtelua kuilun reunalla, kuten silloinen valtiovarainministeri Iiro Viinanen tilannetta kuvasi. Hän ei voinut kertoa julkisuudessa kaikkea tietämäänsä siitä, miten lähellä kuilun reuna oli.

Nytkin olemme lähellä kuilua, mutta mittakaava on toinen. Kyseessä ei ole yhden valtion talous vaan ihmislajin ja elämän olosuhteiden jatkuminen suotuisina maapallolla. Tuhannet tiedemiehet eivät ole joutuneet Iiro Viinasen tavoin piilottelemaan tilanteen vakavuutta vaan ovat huutaneet tieteelliseen evidenssiin perustuvan näkemyksensä lukuisia kertoja ilmoille. Kysymys kuuluu: kuulemmeko me? Jos kuulemme, mitä meidän pitäisi tehdä toisin? Ja miten muutos on mahdollista saada aikaan?

Haluan yrittää tehdä itselleni selkoa, mikä on todellista. Se, mikä on todellista, kytkeytyy siihen, mihin kiinnitämme huomiota. Kiinnitämme huomiota siihen, mikä on meille merkityksellistä. Sillä on puolestaan vahva vaikutus toimijuuteen: kykyyn, haluun ja mahdollisuuteen tehdä valintoja.

Maailma, joka aukeaa etemme, ei sovi sisäiseen maailmankuvaamme. Meillä on yhteensopivuusongelma.

Maailma on nopeasti muuttunut sellaiseksi, että yksilölliset ja yhteisölliset perinteiset valmiutemme eivät kohtaa toimintaympäristömme luonteen vaatimuksia. Ulkoisessa toimintaympäristössämme on piirteitä, jotka monet kokevat vieraisiksi ja vääriksi, aina mielenterveyden horjumiseen asti.

Olemme kuin merenrantakukkia siirrettynä vuorenrinteelle. Toisenlaisessa ympäristössä kukkalaji ei menesty vaan saattaa kuihtua pois. Kukan kyky nopeasti sopeutua uudelleenlaiseen ekosysteemiin ei ole riittävä.

Ihminen eroaa kasvista kykenemällä itse muuttamaan ympäristöään ja sopeutumaan uudennlaisiin ympäristöihin. Sekin maailma, johon maailmankuvamme ei sovi, on meidän ihmisten itse luoma. Samalla tavalla voimme luoda myös toisenlaista todellisuutta. Jatkuvasti muovaamamme kulttuurinen evoluutio vaikuttaa olosuhteisiin, joissa biologinen evoluutio toteutuu. Biologia jakaa kortit, ja kulttuuri pelaa jaetuilla korteilla. Olemme sekä luojia että luotuja.

Sisäisen ja ulkoisen maailman haasteet ovat vahvasti sidoksissa toisiinsa. Globaalit haasteet vaativat sisäisten mielenmallien ja syväuskomusten uudelleenarviointia. Ihmisen vahvuus on, että kykenemme nopeasti sopeutumaan uuteen oppimalla.

Tässä kirjassa esitetyt ajatukset eivät ole minun. Ne ovat vuorovaikutuksen tuottamia, niin kuin kaikki muutkin ajatukset, joita tosin saatamme pitää ominamme. Vuorovaikutuksen toinen osapuoli on voinut elää 2500 vuotta sitten ja kirjoittaa runon, osallistua samaan paneelikeskusteluun, soittaa musiikkia tai istua junassa viereen keskustelukumppaniksi tavalla, joka on tuntunut merkitykselliseltä tässä ja nyt. Heidän kaikkien varassa ja viitoittamina olen tätä kirjaa kirjoittanut.

Keskeiset havaintoni ovat saaneet pontta siitä, että samat ilmiöt ovat nousseet esiin erilaisissa yhteyksissä, eri tieteenaloilta, elämänpiireistä, hallinnonaloilta ja kokemusmaailmoista. Luovan taiteen ilmaisuisissa, tieteellisissä artikkeleissa ja vaikkapa koulun arjen keskusteluissa asioista on saatettu puhua eri termein, mutta ilmiö on ollut sama. Näistä kokemuksista on syntynyt usko siihen, että hahmottumassa on jotain isompaa ja merkityksellisempää.

Toki on mahdollista, että kyseessä on vahvistusvääristymä, jonka harhauttamana olen kiinnittänyt huomiota samanlaisiin asioihin, joihin itse olen perehtynyt, ja havainnoinut todellisuutta kuin lastenhankintaa suunnitteleva pariskunta nähdessään lastenvaunuja joka paikassa – tai että kuulen oman kaikuni vastaavan siinä kaikukammiossa, jossa viihdyn.

Kirjan kirjoittaminen onkin samalla itsensä haastamista. Oman ajattelun kyseenalaistaminen on ollut jatkuvasti läsnä, ja toisaalta usko siihen, että nojautuminen oman elämäkokemuksen ja -historian ainutlaatuisuuteen on parasta, mitä kukin meistä voi yhteiseen pöytään tuoda. Prosessissa tulee koeteltua, muodostuuko tavastani ajatella johdonmukainen näkemys yksittäisen ihmisen, yhteisön ja yhteiskunnan tasolla. Onko se, mitä kirjoitan, teen ja ajattelen, keskenään synkroniassa? Kyseessä on matka itseen.

Tarkkoja yksityiskohtaisia malleja tai konkreettisia yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisuja kirjasta ei löydy. Siihen on syynsä. Olen yrittänyt rakentaa kirjaa johdonmukaiseksi sen ydinviestien kanssa. En usko yhden ihmisen toisten puolesta esittämiin ratkaisuihin. Laajalle levittäytyvä johtajuus ja ratkaisujen omistajuus synnyttävät yhteistä sitoutumista, jota tarvitaan aikamme haasteiden kanssa toimimisessa. Silloin yhteisöllisen oppimisen ja viisauden prosessi on tärkeämpi kuin tietyn hetken yksittäiset ratkaisut.

Kirja rakentuu karkeasti neljästä kokonaisuudesta: Ensin pyrin kuvaamaan, mikä on aikamme ongelma. Ihmisen elämässä on paljon erilaisia ongelmia, ja yhteiskuntien toimivuudessaakaan ei ole pulaa haasteista. Haluan kuitenkin keskittyä siihen, millaiset ongelmat haastavat ihmisenä olemisen ja lajin säilymisen ja kukoistamisen. Toiseksi nostan esiin maailmankuvaamme sisältyviä illuusioita, jotka ovat taustalla synnyttämässä kuvattuja ongelmia ja estävät meitä löytämästä kestävää ulospääsyä nykyisestä tilanteesta. Kolmanneksi hahmotan sitä, minkä pitäisi muuttua, jotta ulospääsy olisi mahdollista. Ja viimeiseksi tarjoan ratkaisua siihen, millaiset taidot ja kyvykkyudet ovat välttämättömiä ja millaisella toimintatavalla ihmiskunta voisi oppia parempiin lopputuloksiin johtavaan yhteiselämään ja vuorovaikutukseen. Tarkastelen ratkaisuja neljällä tasolla; yksilön, työ- tai muun yhteisön, yhteiskunnan ja globaalin tasolla.

Kun on saanut olla mukana vaikuttamassa politiikassa, huomaa että politiikan julkisuus jättää pysyvän polttomerkin otsaan. Osa ihmisistä suhtautuu sen jälkeen kaikkeen, mitä sanot tai miten toimit, polttomerkin antaman identiteetin leimaamana. Ajatuksesi ja kaikki, mitä edustat, on hyvää tai pahaa, riippuen siitä, kuulutko samaan vai eri ryhmittymään kuin tarkastelija. Kokemus avaa pienen pieneltä osalta sitä, mitä rasismien keskellä elävät ihmiset joutuvat joka hetki kokemaan.

Siksikin on syytä todeta, että tämä kirja ei kytkeydy puoluepoliittiseen asetelmaan tai keskusteluun. Sen sijaan yritän kurkottaa kohti metapolitiittista tasoa, missä voidaan tarkastella niitä lainalaisuuksia ja kirjoittamattomia tai kirjoitettuja pelisääntöjä, joiden pohjalta politiikka toimii.

Olen ollut lukuisia kertoja tilanteissa, joissa merkittävät poliittiset päättäjät pääministeriä myöten ovat omanneet

näkemyksen siitä, mitä ja miten pitäisi tehdä, mutta todeneet, että politiikan realismi ei sitä mahdollista. Jokainen niistä kerroista on murtanut pienen palan siitä idealismista, jolla kyseiset henkilöt ovat alkujaan lähteneet politiikkaan mukaan, ja samalla vieneet heidät lähemmäs hetkeä, jolloin pelin pelaamisesta nykyisillä säännöillä tulee itsetarkoitus, rautahäkki, joka kaventaa unelmien ja muutoksen mahdollisuuksien horisonttia.

Lopulta jäljellä on vain rautahäkki ja siellä olevien pelaajien keskinäinen taistelu voitosta tai häviöstä. Poliitiikan pelisääntöjä tulisi kyetä tarkastelemaan kriittisesti ja löytämään mekanismeja niiden muuttamiseen paremmin toimiviksi. Historian keinovalikoimasta löytyvät vallankumoukset ovat liian rujoja ja usein tosiasiallisesti heikkoja tapoja pelisääntöjen muutokseen.

En ole kirjoittanut tätä kirjaa missään muussakaan roolissa, en esimerkiksi Opetushallituksen tai International Baccalaureate -järjestön pääjohtajana. Kyse ei ole koulutuspolitiikasta, koska siitä kirjoittaminen veisi minut mukanaan kokonaisen kirjan verran, ja ehkä joskus viekin. Vastaan näkemyksistä omalla nimelläni, ilman edessä olevaa tittelä.

Ihmisenä olemisen mysteeriä ei voi koskaan tavoittaa sanoilla. Se on enemmän kuin sanat kykenevät ilmaisemaan. Silti sanat ovat melkein paras keino, jolla kykenemme toistemme kanssa tuota mysteeriä jakamaan. Kosketus, katse ja jaettu tunne pääsevät lähemmäs, mutta niiden vaikutuspiiri on suppeampi kuin kielen. Ajattelemisen ja sen ilmaisu kielellä on minulle luontainen tapa olla ihminen. Tämä kirja on minun tekoni pyrkiä muuttamaan maailmaa paremmaksi.

IHMISENÄ OLEMINEN ON JOUKKUELAJI

Opetushallituksen pääjohtajan Olli-Pekka Heinosen teos on ajankohtainen yhteiskunnallinen puheenvuoro yhteisöllisestä viisaudesta. Henkiselle kasvulle on suuri tarve nykyajan kompleksisessa, globaalissa todellisuudessa, jossa yksilön, yhteisön, kansakunnan ja ihmiskunnan haasteet ovat tiukasti toisiinsa sidoksissa.

Hyvinvoinnin ja vaurauden kasvu luonnonvaroja hyödyntämällä on tullut tiensä päähän. Jos jatkamme nykyiseen tapaan, tulevien sukupolvien mahdollisuus elää hyvää elämää kaventuu. Ratkaisut nykyisiin maailmanlaajuisiin kriiseihin eivät löydy pelkästään teknologisista innovaatioista, paremmista johtajista tai markkinamekanismeista. Myös ajattelutapojemme on muututtava perin pohjin.

Ihmiskuvamme ja tietokäsityksemme on käynyt yksipuoliseksi, ja sen seurauksena elämän merkityksellisyyden kokemus rapautuu ja kykymme toimia eettisesti kestäväällä tavalla heikenee. Nyt jos koska tarvitsemme yhteisöllistä viisautta ja elämän merkityksellisyyden määrittelyä vuorovaikutuksen keinoin. Meillä ihmisillä on potentiaalia parempaan.

www.tammi.fi

17.3

ISBN 978-952-04-2922-5